

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ЗВ

ЧУМАК НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 13.130.2.

**ПЛАСТИЧНЕ САМОВИРАЖЕННЯ ЛЮДИНИ
ЯК КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН**

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філософських наук, професор
ГАЗНЮК Лідія Михайлівна,
Харківська державна академія фізичної культури,
завідувачка кафедри гуманітарних наук.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, доцент
СОБОЛЕВСЬКА Олена Костянтинівна,
Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова, завідувачка кафедри культурології;

кандидат філософських наук, доцент
АРТЕМЕНКО Ярослава Ігорівна,
Національний фармацевтичний університет,
доцент кафедри філософії та соціології.

Захист відбудеться «12» травня 2021 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи 6, ауд. 243.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «10» квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Тетяна ПОДОЛЬСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціальні процеси, що відбуваються у даний час, свідчать про прагнення людства змоделювати цілісну картину світу і визначити у ній свої власні онтологічні та екзистенційні ніші. Проблема гармонійного співіснування зі світом і цілісності людини стає найбільш актуальною у сучасному постіндустріальному суспільстві. Швидке зростання виробничих технологій, інформаційна атака, прискорений ритм життя роблять людину все більш безпорадною і незахищеною у просторі відносин. Незрозумілий світ приховує у собі загрозу і агресію, тому людина все більше замикається у собі або розчиняється у навколишньому інформаційному просторі, при цьому втрачаючи себе, свою індивідуальність і цілісність. Порушення соціальних контактів посилюється розривом між людиною і природою, що є найбільш актуальною проблемою інформаційного суспільства. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена змінами у сучасному соціокультурному просторі, пов'язаними зі стрімким розвитком інформаційних технологій, які висувають вимоги нового типу спілкування, навчання, презентації у суспільстві і ставленням до людини.

Глобальні проблеми людства стають яскравим підтвердженням відсутності гармонії у взаєминах із природою. На екзистенційному рівні ці проблеми виражаються у відчуженості свідомості від тіла. Сучасна людина довіряє тільки своїй свідомості, точніше розуму, який, як їй здається, вона постійно контролює. Ментальна, розумова сфера – це те місце, де постійно перебуває представник сучасного інформаційного суспільства. Однак, це й найбільш вразливе місце, оскільки саме за сферу впливу на свідомість людей йде найбільш запекла боротьба у сучасному світі. Людина стала об'єктом маніпуляції зовнішніх сил. Гармонія у взаєминах зі світом порушується внаслідок відсутності цілісного сприйняття себе. Тіло та свідомість існують самі по собі і займають по відношенню один до одного нерівні позиції. Інформаційний світ з його розвиненими технологіями і психологією споживання сприймає людину, перш за все, як об'єкт маніпуляції. Тіло у даному випадку займає другорядну позицію, про нього згадують тоді, коли виникають проблеми зі здоров'ям. Коріння і витоки цієї проблеми слід шукати в екзистенціалістській концепції людини. Важливу роль у даному випадку відіграє культурологічний аспект у дослідженні буття людини. Сучасна культура, що зумовила рамки й обмеження існування у соціумі, звузила в якійсь мірі рівень усвідомлення і життя тіла, віддаючи перевагу ментальній діяльності. Однак неможливо мати уявлення про людську культуру та її еволюцію, не розглядаючи пластичну культуру. Саме уважне вивчення й аналіз пластичної культури дозволяє наблизитися до відповідей на питання про порушення цілісності людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (державний реєстраційний номер 0114U005439).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – здійснити комплексний культурно-антропологічний аналіз розвитку і трансформації пластичної мови як

інструменту ініціації у різних соціокультурних контекстах. Реалізація означеної мети зумовила постановку й вирішення наступних завдань:

- визначити, яким чином пластична культура відображає філософський фон епохи, дає можливість більш глибоко осмислити соціокультурні процеси епохи модерну і постмодерну;
- визначити значення і роль пластичної мови як способу спілкування і передачі інформації;
- виявити взаємозв'язок у розвитку пластичної мови і типу мислення (образного, логічного);
- з'ясувати вплив на формування пластичного образу людини психологічних факторів;
- розглянути і дати оцінку пластичній мові як самостійної мови естетики; в рамках цього питання визначити значення танцю, його онтологічну та гносеологічну функції;
- показати і довести взаємозв'язок еволюції пластичної культури як відображення філософських та ідеологічних концепцій тієї чи іншої культурної епохи; визначити ступінь взаємовпливу пластичної культури і соціальних установок.

Об'єктом дослідження є процес еволюції пластичної культури у контексті її філософського осмислення або, більш конкретизуючи проблему, – дослідження і аналіз трансформації пластичної мови як форми вираження екзистенційної установки людини, її залученості у світ і культуру.

Предмет дослідження – пластичне самовираження людини, як культурно-антропологічний феномен.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступають концепції самореференціальних знаків Ж. Бодрійяра, теорія дискурсу і критики влади М. Фуко, феноменологія М. Мерло-Понті. Робота ґрунтується на історико-антропологічному і психоаналітичному підходах з використанням аналітичного, порівняльного, описового, герменевтичного, структурно-психоаналітичного методів аналізу. Застосування компаративістського, історичного, біхевіористського методів дослідження дозволило зробити висновок щодо домінування вербального або невербального способу спілкування в залежності від типу мислення.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в ньому уперше виявлено антропо-культурологічний, екзистенційно-психологічний і мистецько-спортивний аспекти у трансформації пластичності.

Отримані результати, які відзначаються науковою новизною, конкретизуються в наступних положеннях:

уперше:

- досліджено антропо-культурологічні аспекти взаємозв'язку пластичності та соціальних і культурних процесів суспільства, вплив ідеології та світоглядних установок на пластичне самовираження людини, її пластичну мову;
- показано, що жорстка ідеологія, відсутність внутрішньої свободи індивіда, придушення власної думки, гідності і самодостатності приводять до створення «м'язового панциря» і порушують гармонію руху і пластичне самовираження людини;

- встановлено, що тотальна психологія споживання постіндустріального суспільства негативно впливає на самосприйняття людиною своєї тілесності і породжує спотворені форми пластичного самовираження людини;
- проаналізовано екзистенційно-психологічний і мистецько-спортивний аспекти у трансформації пластичності та доведено, що сучасне мистецтво і спорт відображають всі кризові явища культури і постіндустріального суспільства;
- виявлені сучасні пластичні культурні форми, які сприяють самовираженню людини інформаційного суспільства і відновленню цілісності самосприйняття людини самої себе;

уточнено:

- поняття «м'язового панциря» у контексті пластичного самовираження людини як особливого психосоматичного стану, що позначається на рухових діях людини;
- поняття «пластична мова» як складова пластичного самовираження людини та характеристика її екзистенційно-психологічного стану;
- поняття «пластична культурна форма» як характеристика тілесного буття людини, її духовного наповнення та самопрезентація у соціокультурному просторі;

набули подальшого розвитку:

- філософсько-антропологічне дослідження розвитку пластичної культури в епоху Давньої Греції, Риму, Середньовіччя, епохи Відродження, Нового часу і Просвітництва;
- дослідження проблеми кризових культурних явищ епохи модерну і постіндустріального суспільства;
- вивчення і поглиблення уявлення про пластичне самовираження людини у мистецтві: театру, танцю, невербальній мові спілкування.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що отримані в дисертації результати дають аргументоване цілісне уявлення про пластичну мову в культурі різних епох. Положення і висновки дисертації дають можливість більш ґрунтовно зрозуміти і проаналізувати сутність та особливості пластичної мови. Осмислити проблеми, що впливали і продовжують впливати на розвиток пластичної мови у різних народів і культурах, окресливши перспективи їхнього розвитку, а також з'ясувати етнопсихічні, духовно-світоглядні орієнтири людини, що дозволили сформуванню її пластичну мову у різних соціокультурних епохах, життєвих ситуаціях та видах діяльності.

Висновки й теоретичні положення дисертації можуть бути використані для подальшого культурно-антропологічного аналізу пластичної мови у контекстах ініціації. Представлене в роботі дослідження відкриває перспективи для подальшого вивчення трансформації пластичної культури у сучасному суспільстві, пошук шляхів актуалізації механізмів традиційних ініціацій українців та давніх слов'ян у сучасній пластичній мові. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні дисциплін «Філософська антропологія», «Філософія культури», «Міжкультурна комунікація», «Історія цивілізацій», «Філософія конфлікту» та ін.; при підготовці навчальних посібників та методичних матеріалів для спецкурсів з історії танцювального мистецтва, танцювальних видів спорту, невербального спілкування, етики та етикету, іміджології. Отримані в роботі результати можуть стати темою для наукових дискусій під час проведення круглих столів, наукових семінарів і

конференцій, а також мати подальше осмислення в дисертаційних дослідженнях і монографіях філософсько-антропологічної та соціокультурної спрямованості.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи автора. Концепція, зміст, висновки дисертації і тексти публікацій розроблено і викладено автором самостійно. У дисертації використано підготовлені автором матеріали статей і тез виступів.

Апробація результатів дисертації. Положення дисертації оприлюднені у виступах на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (м. Хмельницький, 2018 р.), XXIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Наукові записки сучасних вчених» (м. Вінниця, 2018 р.), VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Візуальність в естетичних практиках: український вимір» (Черкаський художній музей, м. Черкаси, 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (м. Харків, 2018 р.), Харківській обласній науково-практичній конференції «Становлення громадянської позиції та національної свідомості, як запорука формування життєвої компетентності майбутнього фахівця» (м. Харків, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 14 наукових публікаціях, з яких 7 статей опубліковано у фахових виданнях України, 1 стаття в іноземному науковому періодичному виданні, 5 – тези доповідей у матеріалах наукових конференцій та 1 – в інших виданнях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (332 найменування) та 1 додатка. Загальний обсяг роботи – 206 сторінок (8,7 д.а.), з яких 168 сторінок основного тексту (7 д.а.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано ступінь розробленості проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення результатів роботи, наведено дані про публікації та перевірки результатів дослідження, вказано структуру і обсяг дисертації.

У **розділі 1. «Історико-культурні та загальнотеоретичні засади дослідження пластичного самовираження людини»** проаналізовано наукові праці, в яких досліджується пластичне самовираження людини в епоху Давньої Греції і Риму, в період Середньовіччя та Відродження, Нового часу та епохи Просвітництва, періоду модерну та постмодерну. Представлені результати розгляду підходів та різних аспектів вивчення проблеми пластичного самовираження людини в історичній еволюції, які запропоновані як зарубіжними (А. Августин, А. Бадью, М. Бахтін, В. Бичков, Ж. Бодрійяр, П. Бодянський, М. Волошин, О. Гаранина, Е. Гідденс, В. Даркевич, В. Кантор, О. Лосев, Г. Маркузе, М. Мосс, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, М. Фуко, Ф. Шеллінг, О. Шпенглер, О. Штаерман, так і вітчизняними дослідниками

тілесності та пластичної культури (Н. Бугуєва, О. Бутова, О. Газарова, Л. Газнюк, О. Гомілко, Н. Загурська, Г. Забродіна, А. Клещенко, В. Косяк, Л. Кривих, А. Осипов, І. Радіонова, Ю. Семенова, О. Струніна, Ю. Петрунін, Н. Тищенко).

У підрозділі 1.1. «*Пластика в Давній Греції та Римі*» розвиток і трансформація пластичної культури античності розглядається на прикладі пластичних культур Стародавньої Греції та Риму. Питанню пластичної культури Давньої Греції і Риму приділяли увагу в своїх роботах Ю. Колпинський, А. Боннар, М. Сергієнко, М. Волошин, А. Немировський, В. Бичков, П. Бодянський, Н. Войтинська, А. Давидов. Філософську оцінку пластичного мистецтва давнини можна виявити в творах давньогрецьких і римських мислителів: Аристотеля, Платона, Марка Аврелія.

Аналіз пластичних форм виявив внутрішній конфлікт людини і язичницьких богів, а також вплив ідеології на пластичне самовираження людини. Пластичне самовираження людини в епоху Древньої Греції і Риму відобразило ідеологічні та духовні процеси античного суспільства. Давньогрецька пластика визначила естетичні канони людського тіла і виявила внутрішній конфлікт людини і язичницьких богів, що знайшло відображення у прагненні людини уподібнитися божеству.

У пластичній культурі Стародавнього Риму знаходимо відповіді на багато питань, пов'язаних з духовною кризою епохи і моральним здоров'ям нації. Спотворені форми пластичного самовираження людини у таких явищах як оргії, вакханалії, гладіаторські бої, пантоміма свідчать і відображають негативні явища, які відбувались у світогляді римлян.

У підрозділі 1.2. «*Порівняльний аналіз пластичної культури в епоху Середньовіччя і Відродження*» сфокусовано увагу на порівняльній характеристиці західноєвропейської пластичної культури епохи Ренесансу та Середніх віків. Характеристика пластичної мови середньовічної культури добре освітлена в працях А. Гуревича, В. Бичкова, В. Даркевича, В. Кантора, М. Бахтіна. Естетичну і метафізичну оцінку пластичної мови культури Відродження дає О. Лосєв, визначивши її «самодостатню естетичну значимість і артистично виражаючу себе мудрість».

У цілому для епохи Середньовіччя була характерна естетична досконалість форм і натхненність творів мистецтва. Релігійний світогляд визначив своє розуміння у ставленні до тілесної природі людини. Свобода руху, що існувала в античній пластиці, в епоху середньовіччя обмежується мірою. Пластична культура Середньовіччя мала подвійне контрастне забарвлення: з одного боку, стримана, обмежена релігійною мораллю, сувора і спокійна; з іншого боку – розкріпачена, бурхлива, вільна і стихійна. І саме існування цих двох сторін пластичної культури сприяли досить тривалій стабільності середньовічного укладу життя і світогляду, яке існувало більше десяти століть. Зміна пластичної мови була цілком закономірним наслідком тих світоглядних процесів, пов'язаних з ламкою старих стереотипів і перетворенням свідомості, які були властиві культурі Ренесансу. Людина в епоху Відродження, як і за часів античності, мислить себе тілесно. Амбівалентність, суперечливість пластичної культури XVI століття вносила більший дисонанс в життя людини, ніж пластична культура Середньовіччя. Пластика Ренесансу швидше відображала естетичну сторону тілесності ніж ідею цілісності людини.

У підрозділі 1.3. «Пластичне самовираження людини в епоху Нового часу та Просвітництва» розглядається та аналізується еволюція пластичного самовираження людини під впливом історичних, суспільних та ідеологічних процесів XVII – XVIII ст., наслідком чого стає трансформація пластичного самовираження у самопрезентацію. Елітарність суспільства, втрата певних соціальних позицій аристократичної верхівки змушували її використовувати пластичну мову як засіб формування уявлення про власну значимість та впевненість у непорушності існуючого ладу. Манерність руху, аристократичні ритуали, стиль бароко, менует характеризують пластичну культуру цієї епохи і дозволяють зробити висновки про обмеження пластичного самовираження людини під впливом соціальних та ідеологічних рамок. Проблематика цієї епохи відображена у працях Дж. Рейнольдса, Ж. Новера, П. Прудона, Ж.-Ж. Руссо, Г. Вюільє, В. Бичкова, Н. Дмитрієвої.

У підрозділі 1.4. «Пластична мова культури модерну і постмодерну» подано аналіз дослідницьких теорій щодо тілесності та пластичного самовираження людини філософів позитивістів, представників німецької класичної філософії, сучасних філософів. Культурна криза епохи модерну виявляється у суб'єкт-об'єктному відношенні до тіла, як «мішені влади», формуванні «слухняних тіл» і «м'язового панциру». На цю проблему вказують такі мислителі, як О. Шпенглер, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. Бодрійяр, М. Фуко, В. Райх, Г. Маркузе, Е. Фром. Незважаючи на демократичні процеси, які відбувалися в суспільстві, людина не може вийти за культурологічні, соціальні та ідеологічні рамки, що призводить до формуванню технік тіла і рухів, які обмежують пластичне самовираження людини. Проблеми постіндустріального суспільства висвітлюються в роботах Е. Гідденса (устрій суспільства), Д. Кампера (мислення тілом), Гі Дебора (суспільство вистави), Ж. Бодрійяра (симуляція та симулякри як породження моделей реального при відсутності оригіналу та реальності), М. Фуко (тіло як поле влади).

Тема пластичного образу людини в західній культурі розглядалася багатьма вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Так, пластична культура Нового та Новітнього часу характеризується багатьма дослідниками як залежна від державної ідеології і соціально-економічних процесів. Ю. Бахрушин зазначає аналогічні актуальні соціальні ідеї і їх пластичне вираження у російському балеті. Про зв'язок культури й ідеології говорять О. Шпенглер, М. Фуко, Х. Ортега-і-Гассет, В. Райх та ін.

В епоху постмодерну культура і соціум відіграють вирішальну роль у формуванні тілесності, що виражається у створенні флеш-іміджу, який є візитною карткою і презентацією людини в соціумі конс'юмерів. Цю думку розділяють Н. Бугуєва, Л. Газнюк, Гі Дебор, О. Гомілко.

Серед сучасних вітчизняних науковців цій темі присвячені роботи М. Тимошенко, Н. Загурської, В. Косяк, І. Радіонової. Соціокультурний зміст «техніки тіла» розглядається в працях М. Мосса та Н. Бугуєвої.

У розділі 2. «Пластична мова в комунікативних практиках модерну» досліджується пластичне самовираження людини в соціокультурних процесах модерну, зокрема розглядаються аспекти комунікації, використання тілесності як засобу і об'єкту маніпуляції, танець як культурно-антропологічний феномен.

У підрозділі 2.1. «Еволюція вербальної й невербальної мови комунікації» дається аналіз розвитку невербальної та вербальної комунікації, мови жесту як засобу невербального спілкування у найдавніші часи та в сучасний період, у процесі формування людини в різні вікові стадії, у порівнянні національних культур та етносів. Робиться висновок про вплив образного мислення на характер комунікації. Досліджується метафоричність мови жесту. Призначення метафори, вираженої через жест або мову тіла, полягає у передачі прихованого внутрішнього змісту інформації, що дозволяє не тільки наділити її насиченим емоційним змістом, а й передати інформацію, недоступну для функції слова.

У підрозділі 2.2. «Пластична мова в соціокультурних процесах модерну» розглядається мова жестів, пластичне самовираження людини в таких соціальних процесах як соціальні рухи, спорт; розкривається вплив філософського фону епохи на пластичну культуру. Доводиться, що для епохи модерну характерні певні техніки тіла, які формуються під впливом соціальних установок і відповідають умовам суспільства «вистави». Пластична мова розглядається як мова самовираження, як засіб передачі інформації і комунікації за допомогою тіла. У рамках цього питання мова жестів, мова тіла і танець розглядаються як динамічна мова естетики.

Тема мови жестів набуває в даний час актуальність і викликає великий інтерес у психологів і соціологів, оскільки розкриває нові грані й аспекти людської особистості і комунікації. Про роль і значення мови жестів у найдавніші часи і у примітивних народів писали такі дослідники як В. Бехтерев, Н. Марр, Л. Леві-Брюль. Специфіка сучасної невербальної комунікації описана Н. Абрамовою, В. Єнгаличевим і І. Гореловим, Г. Вілсоном і К. Макклафліном, А. Пізом, Г. Крейдліним, К. Ісуповим. Фань Цзин досліджував невербальну мову в міжкультурній комунікації. Поняття «пластичність» на різних онтологічних рівнях: природному, антропологічному, культурологічному розглядає О. Струніна. Важливе місце в сучасній філософії щодо усвідомлення тіла і розуміння його як об'єкта думки займає теорія Ж.-Л. Нансі, який ставить два завдання: подумати тіло і мислити тілом. У цій концепції тіло розглядається як місце знаходження сенсу, як текст, і тому вважається, що немає нічого поза тілом.

Еволюція пластичної мови модерну пройшла декілька етапів розвитку від показової семантики жесту і пластики в XVII ст. до показових воєнних парадів і людини-маси XIX–XX ст. Пластичне самовираження людини епохи модерну і постмодерну відобразило філософський стан епохи раціоналізму, а потім ірраціоналізму; ідеологічні міфологеми, які формували уявлення про державний устрій та місце і роль людини в суспільстві епохи тоталітарних режимів, а потім суспільстві конс'юмерів. У ході дослідження були використані феноменологічний підхід М. Мерло-Понті, який дозволяє розглядати тілесність і пластичне самовираження людини як певний феномен, який розкриває, що пластична мова є одним з джерел пізнання змісту і сутності людського існування. Феноменологія сприйняття М. Мерло-Понті висвітлює сутність рухових функцій людини, присутність світу, який сприймається. Пластична мова як складова феноменального тіла сприяє неперервному діалогу людини зі світом і створює умови для корелятивної єдності.

Розглядається також спорт, як явище пластичної культури епохи модерну і постмодерну. Культура руху спортсменів залишається еталоном краси, але стає невід'ємною частиною образу, створеного для медійного простору та виконуючого певні запити суспільства конс'юмерів. При аналізі феномену спорту в культурі важливим є метод симулякрів Ж. Бодрійяра, дослідження В. Білогура. Для пластичної мови культури епохи модерну характерними є форми «слухняних тіл», які відобразили всі кризові явища, як в області філософії, так і в сфері політичних режимів. Суб'єкт-об'єктне відношення до тіла в епоху модерна породило викривлене уявлення про тілесність та сприяло формуванню споживчого ставлення до тіла як товару. Сексуальний характер пластичної культури є тому підтвердженням.

У підрозділі 2.3 *«Танець як культурно-антропологічний феномен»* досліджується природа танцю, його найважливіші функції, як самостійної естетичної мови, так і пластичної мови окремого індивіда, що дозволяє судити про гармонійний розвиток людини, його зв'язок зі світом. У розділі також має місце історичний екскурс розвитку танцювального мистецтва, на основі якого можна простежити вплив суспільної свідомості та ідеології на пластичну мову танцю.

Танцювальному мистецтву присвячено безліч культурологічних досліджень і наукових робіт. Перш за все були досліджені роботи, у яких розкривається природа танцю, його роль у відновленні цілісності людини, гносеологічні і онтологічні функції, які танець виконував в різні історичні епохи, філософія танцю. У даному контексті важливо виділити роботи Г. Вюільє, А. Дункан, М. Фокіна.

Досить фундаментальною є робота І. Герасимової «Філософське розуміння танцю», в якій автор особливу увагу приділяє гносеології танцю. Особливості та глибину сенсу мови танцю в його категоріях дискретності і континуальності розглядає І. Сироткіна. Танець у просторі сучасної культури є предметом дослідження Д. Садикової, Н. Терентьєвої. Струніна О. вважає, що артпластика має величезний потенціал впливу на особу, усуває розриви і дисонанси, що виникли між світом буття сучасника і світом вічності.

Хореографія яка виконує функцію богослов'я є сферою духовного світу, яка володіє своєю мовою, семіотикою і здоровим глуздом. Мова пластики і хореографії розглядається з позицій регресивно-прогресивного методу представника релігійно-феноменологічної герменевтики П. Рікера, в якому феноменологія духа є проявом націленості людини до священного. Пластика у її вищому вираженні класичної хореографії уявляє собою певну богословську мову, де невербальна мова балету говорить виразніше, ніж мова слова.

У розділі 3. **«Культурно-антропологічне вираження пластичної мови в епоху постмодерна»** тіло і його мова розглядається як інформативне джерело і показник внутрішнього психічного стану людини і вплив на неї зовнішнього соціального середовища, ідеології, моральних, ціннісних і культурних норм.

У підрозділі 3.1. *«Пластична мова в соціальних та політичних процесах сучасності»* досліджується пластичне самовираження людини в суспільно-політичних процесах сучасності, яке є своєрідним текстом, в якому людина-маса заявляє про себе, але частіше, як правило, репрезентує ті ідеологічні установки, які їй нав'язані сучасною масовою культурою та ідеологами сучасної політики. Пластична культура постмодерну відображає в повній мірі характер суспільства конс'юмерів та

суспільства «вистави», де індивід стає частиною флеш-іміджу як тілесно-чуттєвого аналогу особистості. Втрата грації і пластичності пов'язана з втратою та нівелюванням моральних норм та духовних цінностей епохи постмодерну.

Проблема залежності та звільнення тіла від соціальних репресій стала визначальною у ХХ столітті. Однак посилення тоталітарної ідеології, все більше поневолення людини у сфері відчуженої праці, постмодерністське мистецтво, яке, в свою чергу, відчужується від людської сутності, надали вкрай негативний вплив на формування нового пластичного образу сучасної людини. Західна культура, що проповідує гасла свободи самовираження і демократичності мистецтва, допускає, в принципі, незалежний розвиток пластичної культури. І, проте, ця свобода залишається тільки зовнішньою. У своєму пластичному самовираженні сучасна людина західної цивілізації стала, швидше, розв'язною і примітивною, ніж вільною і гармонійною. Екзистенціальний конфлікт із навколишнім світом, комплекси і затиски, що сформувалися в дитинстві, відчужена праця є причинами внутрішньої несвободи, а звідси і неможливості створення вільного гармонійного пластичного образу людини. Не останню роль у перетворенні тіла в об'єкт зіграла споживацька психологія, що сформувалася в ХХ столітті в умовах розвитку ринкової економіки. Характерними рисами пластичної культури ХХ століття є яскраво виражена сексуальність, з одного боку, і відчуженість від тіла – з іншого.

У підрозділі 3.2. *«Проблема роздвоєності людини і капітуляція перед тілом як чинники сучасної культури»* мова тіла розглядається з позиції методу психоаналізу. У психоаналізі мова тіла є важливою складовою у пізнанні несвідомої сфери людини, її гармонійному існуванні і конфліктах, дозволяє судити про приховані психологічні утиски і реакції людини на навколишній світ.

Психоаналіз доводить зв'язок пластичної мови з культурою на прикладі впливу ідеології на формування «м'язового панцира». Пластична мова культури формується під впливом соціальних установок, ідеології, моральних норм. Усвідомлення свого тіла шляхом розслаблення, відпускання (капітуляції) контролю, гештальт-підходу, спрямованих на усвідомлення тіла тут-і-тепер, танце-рухова терапія, що дозволяє розкрити внутрішні суперечності тіла і навколишнього світу, дозволяють відновити цілісність людини, вирішують проблему відчуженості від свого тіла, допомагають створити гармонійні відносини людини зі зовнішнім середовищем.

У підрозділі 3.3. *«Сучасні пластичні культурні форми як відображення самовираження людини»* розглядаються сучасні твори мистецтва різних авангардних напрямів з метою виявлення, яким чином пластична культура відображає філософський фон епохи, дає можливість більш глибоко осмислити соціокультурні процеси епохи модерну і постмодерну.

Візуально-пластична мова сучасного мистецтва через різні канали світосприйняття відображає всі аспекти духового стану суспільства і окремої людини: відчуженість від тіла, проблему смерті та швидкоплинності життя, невпевненість у собі та страх перед оточуючою дійсністю, знецінення людського життя та перетворення людини на річ або товар. Мова тіла у сфері мистецтва розглядається як самосійна мова естетики. За допомогою історико-мистецького методу аналізуються авангардні художні практики ХХ століття такі як перформанс, експресіонізм, сюрреалізм, які дають можливість через пластичне самовираження

людини характеризувати філософський стан епохи постмодерну, висвітлювати проблеми соціуму та кризові явища культури.

Відповідно до задачі пошуку шляхів вирішення проблеми пластичного самовираження з метою набуття цілісності самосприйняття сучасною людиною були запропоновані культурні пластичні форми: тіло духовне, тіло політичне, тіло соціальне, тіло буденне і тіло мистецьке. Розгляд цих культурних форм привів до висновку про позитивні процеси повернення до свого тіла, розуміння своєї триєдиної природи та її гармонізації.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в здійсненні комплексного аналізу пластичного самовираження людини як культурно-антропологічного феномену.

Презентовані результати наукових досліджень здійснені переважно з міждисциплінарних позицій у межах антропології, культурології, мистецтвознавства, психоаналізу, історії культури.

Узагальнено в антропологічно-культурологічному контексті роль та значення пластичного самовираження людини як складової культурного та історичного процесу та аналізу філософського фону епохи.

Зазначено, що пластична мова є важливою складовою комунікативних процесів виступаючи у формі невербальної мови, яка відображає підсвідоме людини, доповнює її пластичне самовираження і компенсує невиразність вербальної мови. Опиняючись у сфері ідеології пластична мова стає невід'ємною частиною формування певних ідеологічних стереотипів та шаблонів поведінки, руху та пластичної самопрезентації.

Констатовано існування взаємозв'язку у розвитку пластичної мови і типу мислення. Значення пластичної мови та пластичного самовираження людини зростає в умовах домінування образного мислення, що можна побачити на прикладі примітивних суспільств та раннього дитинства. Недостатньо розвинута вербальна мова компенсувалась активною жестикуляцією, рухами та пластичним самовираженням людини в усіх сферах – від комунікації до мистецтва.

Виділено ключові напрями впливу на формування пластичного образу людини психологічних факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх:

- пластична мова тіла є важливою складовою частиною психоаналізу; вона дозволяє отримати більш повне уявлення про зв'язок несвідомого і свідомого, розкриває проблему конфлікту тіла і свідомості, проблему відсутності цілісності сприйняття людиною самої себе;
- усвідомлення свого тіла шляхом розслаблення, відпускання (капітуляції) контролю, гештальт-підходу, спрямованих на усвідомлення тіла тут-і-тепер, танце-рухова терапія, що дозволяє розкрити внутрішні суперечності тіла і навколишнього світу дозволяють відновити цілісність людини, вирішують проблему відчуженості від свого тіла, допомагають створити гармонійні відносини людини з зовнішнім середовищем;

- відчуженість від тіла та відсутність цілісності перешкоджають повною мірою прояву радості, любові та інших позитивних емоцій, які тісно пов'язані з тілесними відчуттями, що стає причиною відходу в себе, роздвоєності, закритості і страху перед життям в його різних проявах.

З'ясовано, що пластична мова як самостійна мова естетики знайшла своє вираження в танці, який підкреслював семантичне значення пластичного самовираження людини в різні історичні епохи, їх соціальний статус та кризові явища культури. Важливими функціями танцю є онтологічна та гносеологічна. Танець як пізнання дозволяє пізнати, перш за все, свій внутрішній світ, пов'язує тілесне, психічне та емоційне начала в людині. Танець як буття дає усвідомлення часу і простору, перебування в тут-і-зараз.

Танець як самостійна мова пластичної культури є культурно-антропологічним феноменом, який відображає дух, настрій, філософію певної історичної епохи і дозволяє зробити аналіз про духовний стан людини. Чим більше притаманна танцю духовна складова, тим більш він здатний допомогти усвідомити людині рівень свого буття, вирватися з кола нескінченних механічних дій і зрозуміти свою сутність.

Продемонстровано взаємозв'язок еволюції пластичної культури як відображення філософських та ідеологічних концепцій тієї чи іншої культурної епохи.

Констатовано, що пластичне самовираження людини в епоху Древньої Греції і Риму відобразило ідеологічні та духовні процеси античного суспільства. Міфологічне сприйняття світу у грецьких діонісійських і/або аполлонійних формах знайшло своє відображення у гармонійному поєднанні людини та всесвіту через пластику самовираження. Саме через подібну невербальну властивість людини встановлювався зв'язок «душа – тіло», де пластичність була засобом відтворення єдиного (цільного) світу.

З часом, епоха Середньовіччя, де канони та правила стали наслідком пошуку нових естетичних форм, перетворила пластику тіла на самодостатню структурну форму. Цілісність релігійного світогляду в епоху Середньовіччя знайшла відображення у пластичній культурі, в якій існували свої критерії краси, канони та розрядка у виді інверсії сміхової культури.

Світоглядні протиріччя в епоху Ренесансу, де зіткнулися християнське світобачення з гуманістичною філософією, також відобразились на пластичній мові культури Відродження. Серединне становище ренесансної епохи між теоцентризмом та антропоцентризмом розбалансували тілесне та духовне самосприйняття людини самої себе.

Пластичне самовираження людини у період Нового часу та Просвітництва перетворюється на самопрезентацію, що було зумовлено як зміною філософського фону епохи, так і соціально-політичними процесами у суспільстві. Пластична мова культури XVII століття повною мірою відобразила всі протиріччя епохи. Характер пластичної культури Нового часу – дуалістичний. Вона включала не лише два різні стильові напрямки: бароко і класицизм, але поділялась на вищу аристократичну культуру, яка орієнтувалася на ідеологію абсолютизму і нижчу – народну, що зберегла природність самовираження і розвинулася на ґрунті фольклору.

Раціоналізм, що властивий періоду Просвітництва, проник і в сферу пластичної культури. Пластична мова балету прагне до виразності і смислової змістовності, що було характерно для епохи раціоналізму.

Обґрунтовано, що для епохи модерну характерні певні техніки тіла, які формуються під впливом соціальних установок і відповідають умовам суспільства «вистави».

Зазначено, що реакцією пластичної мови на соціальні культурні установки стає виникнення рефлексів «червоного кольору» (властивого культурі модерну), «зеленого кольору» (характерного для постмодерну) і рефлексу захоплення (що відображає споживацьку психологію сучасного суспільства). Поява рефлексів свідчить про відчуженість тіла від свідомості, нездатності людини відчувати і контролювати свою тілесність.

Визначені антропо-культурологічні, екзистенційно-психологічні і мистецько-спортивні аспекти у трансформації пластичності.

Виділені сучасні пластичні культурні форми тіла політичного, соціального, буденного, духовного і мистецького свідчать про позитивні процеси повернення до свого тіла, розуміння своєї триєдиної природи та її гармонізації. Пластичне самовираження через політичне тіло віддзеркалює кризові моменти у відносинах людини з владою і стає своєрідною мовою порозуміння. Тіло соціальне виконує терапевтичну функцію, усуває травму тоталітарної епохи, яка сформувала «суб'єкт-об'єктне» відношення до тіла та «слухняні тіла». Тіло буденне повертає людину до свого первинного стану, дитячого прийняття себе у повноті тіла та свідомості через пам'ять тіла та різні пластичні культурні форми, такі як сучасні напрямки танцю та спорт-екстрим. Увага до різних поліморфних форм сучасного мистецтва дозволяє розширити діапазон сприйняття сучасного мистецтва та його пластичного самовираження. Осмислення танцю як мови богословської виводить людину на інший трансцендентальний рівень усвідомлення духовного світу та встановлення діалогу людини з Всесвітом.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

1. Чумак Н. В. Жест, танец, пластический образ человека культуры. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2000. № 474. С. 176–179.
2. Чумак Н. В. Язык тела в свете психоаналитических теорий. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2002. № 561. С. 137–139.
3. Чумак Н. В. Сакральная функция танца. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2003. № 591. С. 155–157.
4. Чумак Н. В. Суб'єкт-об'єктне відношення до тіла в ХХ сторіччі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2017. № 57. С. 54–58.

5. Чумак Н. В. Духовное содержание танца в контексте христианского богословия. *Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2018. № 3 (12). С. 36–39.
6. Чумак Н. В. Психологічний аналіз пластичного мовлення культури модерна і постмодерна. *Гуманітарний часопис*. 2018. № 4. С. 54–61.
7. Чумак Н. В. Жест как первометафора невербальной коммуникации. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2018. № 59. С. 121–127.

Стаття, опублікована в науковому фаховому виданні іншої держави:

8. Чумак Н. Сучасні пластичні культурні форми як відображення самовираження людини. *European philosophical and historical discourse*. 2020. Vol. 6. Iss. 4. P. 73–76.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Чумак Н. В. Влияние идеологии на пластическую культуру // Наукові записки сучасних вчених : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 26 жовтня 2018 р., Вінниця, 2018. С. 16–19.
10. Чумак Н. В. Хореографія як богослов'я // Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 26–27 жовтня 2018 р., Хмельницький, 2018. С. 107–108.
11. Чумак Н. В. Вплив давньогрецької та римської пластичної культури на формування культурологічних парадигм європейської культури // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2018 р., Харків, 2018. С. 48–49.
12. Чумак Н. В. Візуально-пластична мова сучасного мистецтва як відображення самовідчуття людини на прикладі творчості Марії Куліковської // Візуальність в естетичних практиках: український вимір : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., 24–25 жовтня 2019 р., Черкаси, 2019. С. 53–54.
13. Чумак Н. В. Пластична культура революційної доби як відображення ідеї свободи // Становлення громадянської позиції та національної свідомості, як запорука формування життєвої компетентності майбутнього фахівця : обл. наук.-практ. конф., 19 березня 2020 р., Харків, 2020. С. 210–213.

Наукова праця, яка додатково відображає наукові результати дисертації:

14. Чумак Н. В. Пластична невербальна мова в комунікативних процесах у стародавні часи і в сучасний період. *The scientific heritage*. 2019. Vol. 3, № 34. P. 57–60.

АНОТАЦІЯ

Чумак Н. В. Пластичне самовираження людини як культурно-антропологічний феномен. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2021.

Гармонійний духовний і фізичний розвиток людини багато в чому залежить від усвідомлення свого тіла і пластичного вираження, їх взаємозв'язку з почуттями і мисленням. В дисертаційній роботі проводиться дослідження пластичного самовираження людини як культурно-антропологічного феномену, в ході якого здійснюється аналіз еволюції пластичної мови в різні культурно-історичні епохи, розглядається зв'язок невербальної комунікації з типом мислення, за допомогою методу психоаналізу розкриваються внутрішні механізми формування пластичного самовираження людини. Характеристика пластичної культури модерну і постмодерну дозволяє зробити висновки про взаємовплив пластичного самовираження людини та соціальних процесів, ідеології, моралі. У контексті культурно-антропологічного феномену розглядається танець. Пропонуються сучасні пластичні культурні форми як засіб подолання роздвоєності людини і гармонізації відносин зі світом.

Ключові слова: модерн, невербальна комунікація, пластичне самовираження, пластична культура, пластичні культурні форми, слухняні тіла, постмодерн, танець, тілесність.

АННОТАЦИЯ

Чумак Н. В. Пластическое самовыражения человека как культурно-антропологический феномен. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2021.

Гармоничное духовное и физическое развитие человека во многом зависит от осознания своего тела и пластического выражения, их взаимосвязи с чувствами и мышлением. В диссертационной работе проводится исследование пластического самовыражения человека как культурно-антропологического феномена, в ходе которого осуществляется анализ эволюции пластического языка в разные культурно-исторические эпохи, рассматривается связь невербальной коммуникации с типом мышления, с помощью метода психоанализа раскрываются внутренние механизмы формирования пластического самовыражения человека. Характеристика пластической культуры модерна и постмодерна позволяет сделать выводы о взаимовлиянии пластического самовыражения человека и социальных процессов, идеологии, морали. В контексте культурно-антропологического феномена рассматривается танец. Предлагаются современные пластические культурные формы

как средство преодоления раздвоенности человека и гармонизации отношений с миром.

Ключевые слова: модерн, невербальная коммуникация, пластическое самовыражение, пластическая культура, пластические культурные формы, послушные тела, постмодерн, танец, телесность.

ABSTRACT

Chumak N. V. Plastic self-expression of a person as a cultural and anthropological phenomenon. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philosophy: Speciality 09.00.04 Philosophical anthropology, Philosophy of culture (Philosophy). – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to the study of human plastic self-expression as a cultural and anthropological phenomenon.

In the dissertation work, for the first time, a comprehensive cultural and anthropological analysis of the development and transformation of plastic language as a tool of initiation in various socio-cultural contexts was carried out. This allows us to draw conclusions about the causes of violation of a person's holistic perception of the world and himself and offer his own scenario for returning a person to the body through plastic self-expression.

The object of the dissertation work is the process of evolution of plastic culture in the context of its philosophical understanding. The subject of this study is human plastic self-expression.

The main purpose of the study is to determine the role and significance of human plastic self-expression in the cultural process and to implement a comprehensive cultural and anthropological analysis of the development and transformation of plastic language as a tool of initiation in various socio-cultural contexts.

The relevance of the research topic is due to the fact that modern human self-expression is artificial, since it does not reflect the inner nature of a person, but is aimed at the expectations of society. Hence, the ways of self-expression are chaotic, controversial, and self-presenting.

Changes in the modern socio-cultural space associated with the rapid development of information technologies put forward requirements for a new type of communication, studying, presentation in society and attitude to a person.

The disruption of social contacts is compounded by the gap between man and nature, which is the most pressing problem of the information society. The information world with its advanced technologies and psychology of consumption perceives a person, first of all, as an object of manipulation. This also affects a person's own attitude to himself.

The anthro-cultural aspects of the relationship between plasticity and social and cultural processes of society were studied; the influence of ideology and ideological attitudes on the plastic self-expression of a person, his plastic language was studied, too.

It was proved that the total psychology of consumption of post-industrial society negatively affects the self-perception of a person of their corporeality and generates

distorted forms of plastic self-expression of a person. In the dissertation work existential-psychological and artistic-sports aspects in the transformation of plasticity were analysed, and it was proved that modern art and sports reflect all the crisis phenomena of culture and post-industrial society.

The modern era is characterized by certain body techniques that are formed under the influence of social attitudes and correspond to the conditions of the "performance" society.

The loss of grace and plasticity is connected with the loss and leveling of moral norms and spiritual values of the postmodern era.

Modern plastic cultural forms indicate the positive dynamics of human plastic self-expression, which is a reflection of the philosophical background of the era of irrationalism and existentialism. The return to one's corporeality, its acquisition reproduces the integrity of self-perception and the harmonization of internal and external self-expression.

It was noted that plastic speech is an important component of communication processes acting in the form of nonverbal speech, which reflects the subconscious of a person, complements his plastic self-expression and compensates for the expressionlessness of verbal speech. When finding itself in the sphere of ideology, plastic speech becomes an integral part of the formation of certain ideological stereotypes and patterns of behavior, movement and plastic self-presentation.

The existence of a relationship in the development of plastic speech and the type of thinking was stated. The importance of plastic speech and plastic self-expression of a person increases in the context of the dominance of imaginative thinking, as can be seen in the example of primitive societies and the prevalence of non-verbal communication in early childhood.

It was found out that plastic speech as an independent language of aesthetics found its expression in dance, which emphasized the semantic meaning of plastic self-expression of a person in different historical epochs, their social status and cultural crisis phenomena. The interrelation of the evolution of plastic culture as a reflection of philosophical and ideological concepts of a particular cultural era was demonstrated.

Keywords: modern, nonverbal communication, plastic self-expression, plastic culture, plastic cultural practices, obedient bodies, postmodern, dance, plastic language.